

APMĄSTYMAI PRIE ŠIUKŠLIŲ KONTEINERIO

Mūsų laikai sukūrė ir visiškai naują pramonės ir verslo šaką – sąvartynus, atliekų perdirbimo technologijas, susvetimėjusių daiktų „kapines“. Kasdien mes „gaminame“ iš-tisus konteinerius „žaliavos“ įvairiems perdirbėjams, sąvartynų tarnyboms bei degradavusiems *bomžams* ar benamiams. Atsirado net visai nauja pragyvenimo ar net konkurencijos sritis. Štai ir aš beveik kasdieną išnešu po kibirą šios „ekologinės“ žaliavos, kurią tuoj pat apstoja, kaip esu pavadinęs, šiukšlynų angelai. Maždaug prieš dvidešimt metų tai reikėdavo daryti gal tik vieną kartą per savaitę, o vaikystėje – niekada. Geri „ekologai“ būdavo vištos, kiaulės, šnelis, žvirbliai, ugnis, žemė.

Nežinau, ar kam nors yra kilusi mintis tyrinėti šiuolaikinius šiukšlynus? Pagal juos būtų galima nustatyti, kokie staigūs posūkiai kartais įvyksta žmonių ir tautų gyvenime, kultūroje, papročiuose, socialiniuose sluoksniuose. Juk archeologai, tyrinėdami senųjų gyvenviečių šiukšlynus, iš ten randamų duženų, įrankių fragmentų, gyvūnų kaulų atkuria išnykusių civilizacijų gyvenseną, papročius, apyvokos daiktus, nustato, kokį maistą vartojo, kokios katastrofos ištiko tų vietų senuosius gyventojus.

Šiuolaikinio šiukšlyno archeologo „atradimai“ būtų išties įspūdingi. Pagal radinius jis mėgintų paaiškinti, kodėl prieš dešimt dvidešimt metų čia įvyko toks staigus lūžis gyvenime, iš esmės pakeitęs daiktus, vartojimo įpročius, t. y. visą sąvartynų turinį. Kodėl tie šiukšlynai taip staiga išaugo? Kodėl juose atsirado tiek iki tol nematytų daiktų, medžiagų, maisto atliekų? Iš kur visa tai? Ir kodėl pastarieji to laikotarpio metai vadinami krize?

Kontrastas akivaizdus, nes senesniuose sluoksniuose būtų aptinkamos visai kitokios atliekos: koks nors sudėvėtas guminis batas, kaliošas, neaiškaus audinio skivytai, galvijų kanopų kaulai, kažkokių senų nematytų indų duženos, pageltę laikraščių skutai, kurie skelbia, kad gyvenimas nuolat ir nuolat gerėja ir visi viskuo labai džiaugiasi. Beje, ten beveik nerastų jokių maisto atliekų, gal tik bulvių lupenų.

O štai viršutiniame sluoksnyje būtų aptinkamos visai kitokios atliekos: padėvėtų madingų drabužių bei avalynės, kuri dar tikėtų avėti, elektroninių prietaisų, spalvotų pakuočių, vaikų žaislų, prabangaus maisto išėdų. Ir dar – nemažai knygų, spaudos leidinių, kuriuose dažnai kartojamas žodis – krizė, ištikusi žmones kaip tik dabar, kada taip „praturtėjo“ šiukšlynai. Toks „archeologas“ tikriausiai pagaltotų, kas tos šalies gyventojus privertė tiek gero versti į šiukšlynus, kad patys imtų dejuoti dėl pablogėjusio gyvenimo. (...)

Štai ir aš išmetu daugybę naujo išdirbio rakandų, prietaisų, elektros lemputių, rašiklių, ne vieną radijo aparatą, maigau jau ne pirmo kompiuterio klaviatūrą. Net per kelis metus pakeičiau du kompiuterius, o jau esu gundomas kažkokiais naujais japonų išradimais. Žinau, kad ir šio kompiuterio nesaugosiu, po kiek laiko galvosiu, kaip jo atsikratyti. Mūsų naujoviški daiktai mums tampa našta. Štai ir aš, nepaisant prisirišimo prie senų daiktų, nuolat gyvenu kažkur nešamas to niekaip nesustabdomo vartojimo konvejerio.

Tačiau tebeturiu tėvo kirvį, plaktuką, pjūklą, kurie dar ir dabar praverčia, ne taip kaip visokie dabartiniai prašmatnūs įnagiai. Negaliu išmesti senos, jau nenaudojamos rašomosios mašinėlės, kuri, kaip man atrodo, vis dar

Alvydas Lukys. Radijo taškas, 2007

atsimena, ką ja esu parašęs.

Ryšys su daiktais būdavo savaip filosofinis, juk filosofuojama ir mąstoma ne vien žodžiais, bet ir daiktais, nes jie – savotiški amžinybės ar laiko tvarumo ženklai. Juk įnagis, pastatas, apyvokos daiktas turėdavo *įveikti laiką*, o tai dabar mums nevisai suprantama ir primityvu. (...)

Nykimo kultūra atsirado kartu su naujomis technologijomis, prestižo supratimu, visose gyvenimo ir net kultūros srityse pradėjus dominuoti komercijai, tapusiai savotiška šiuolaikine filosofine nebūties doktrina. Mus ištinka toks absoliučiai virtualus gyvenimas, per kurį plaukiame tarsi už nieko neužkliūdami, nešami mums nežinoma kryptimi, judame į nebūtį apsėsti laikinų daiktų kaupimo isterijos. (...)

Dar sunkiai įsivaizduojame, kad mūsų civilizacija gali būti baigtinė ir kad jos pabaigos ženklai yra mūsų daiktai, sėkmingai naudojamos technologijos, sugebėjimas valdyti, trumpalaikiai, greitai suyrantys meno kūriniai, pradėti gaminti be jokių projekcijų į praeitį ar ateitį. Mūsų akyse nutrūksta komunikacija ne vien su praeitimi, bet ir su būsimomis kartomis kaip tiktai per tas naujoviškas daiktų kūrimo technologijas.

Ar nėra susilpnėjęs mūsų noras kažkokiai galingai jėgai ateityje perduoti žinią apie mūsų buvimą? Ar neprarandame sugebėjimo kurti ką nors tvaresnį, ilgaamžiškesnį už mus? Gal net *nustojame kurti*, o jau tik gaminame, tapę laikiniais vartojimo agregatais? Būtų galima gerai žinomą posakį taip persakyti: *vartuju, vadinasi, gyvenu!*

Kartais jaučiu, kad priklausiau didžiulei pasaulinei žemdirbių civilizacijai, kuriai buvo būdingas sėslumas. Jos baigtis Europoje prasidėjo maždaug XIX amžiuje, o Lietuvoje – tik prieš keletą dešimtmečių.

Pasirodė naujieji nomadai, lengvai persikeliančys iš vieno būsto į kitą, iš vieno miesto ar šalies – į kitą, kaip senieji stepių klajokliai. Štai šimtai tūkstančių lietuvių, kai nėra nei bado, nei karo, nei represijų, jau patraukė nežinia kur iš savo užgyventų vietų. Dabar jie yra vieni iš didžiausių Europos klajoklių – be savo daiktų, be praeities ir ateities, o gal ir be tautos. Ar ir vėl, kaip didžiaisiais tautų kraustymosi laikais, Europą siaubia iš Rytų plūstančios nomadų ordos? Su jais patraukė jau ir lietuvių gurguolės.

Marcelijus Martinaitis
Iš knygos „Mes gyvenome“, 2009

Kitame numeryje:

- Ramunė Lapas. Išvartyta Lietuva
- „Ieškau tikro lietuvio“ – naujoji F. Taunytės knyga
- P. Visvydas. Tarp išmetamų skiaučių

Redaguoja Renata Šerelytė rainbow.vilnius@gmail.com
Maketuoja Jonas Kuprys

Šio šeštadienio Kultūros turinys

- 1-as psl. M. Martinaitis. Apmąstymai prie šiukšlių konteinerio
- 2-s psl. R. Kraujelis. Valstybinės archyvų sistemos raida
- 3-as psl. A. Žemaitaitis. Pasakojimai apie Razmų giminę
- 4-as psl. R. Kašauskas. Laimingas atsitiktinumas?
- 6-as psl. P. A. Mikša. Nežinomas autorius (II)
- 7-as psl. V. Paplauskienė. Dar kartą apie „Sugrįžimus“

Valstybinės archyvų sistemos raida 1990–2011 m.

RAMOJUS KRAUJELIS

Esama simbolinės sąsajos tarp naujausios Lietuvos istorijos rūmų ir archyvų: čia pasirašytas svarbiausias moderniosios Lietuvos istorijos dokumentas – 1990 m. kovo 11-osios aktas dėl Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo – šiuo metu yra saugomas Lietuvos valstybės naujajame archyve.

Lietuvos valstybės dokumentinio paveldo (dokumentų valdymo) ištakų istoriškai galėtume pradėti ieškoti nuo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės laikų: tai ir Lietuvos metrika, kuri buvo sudaroma didžiojo kunigaikščio kanceliarijoje, ir Lietuvos statutai, kuriuose dar XVI a. buvo reglamentuota, kaip turi būti saugomi dokumentai. Kaip atskiros įstaigos, pirmieji archyvai Lietuvoje atsirado XIX amžiaus II pusėje, kai 1852 m. Vilniuje buvo įsteigtas senųjų aktų knygų centrinis archyvas. Nepriklausomoje Lietuvoje 1921 m. spalio 19 d. Kaune pradėjo veikti Centralinis valstybės archyvas, tad pernai minėjome Lietuvos Respublikos archyvų 90-metį. Giliau nenuklysdamas į istoriją, čia glaustai apžvelgsiu tik pastarųjų dviejų dešimtmečių valstybinės archyvų sistemos raidą ir esmines permainas, kurių tikrai netrūko. Archyvai, kaip ir pati atkurta nepriklausoma Lietuvos valstybė – susidūrė su naujais uždaviniais įvairiose visuomenės gyvenimo demokratizacijos srityse. Sąlygiškai tas permainas galėtume skirstyti į tris grupes: įstatyminio (teisinio reguliavimo) srities pokyčiai, archyvų misijos ir veiklos pokyčiai bei archyvarų profesinės tapatybės ir mentaliteto kaita.

Įstatyminės bazės pokyčiai

1990 m. kovo 11 d. aktu atkūrus Lietuvos valstybės nepriklausomybę, ankstesni įstatymai galiojo tiek, kiek neprieštaravo Laikinajam pagrindiniam įstatymui. Siekiant atsikratyti sovietinės sistemos palikimo, valstybėje turėjo būti sukurta nauja viešojo valdymo sistema ir jos teisinė bazė. Kadangi 1990 m. vasario 13 d. priimtas Archyvų įs-

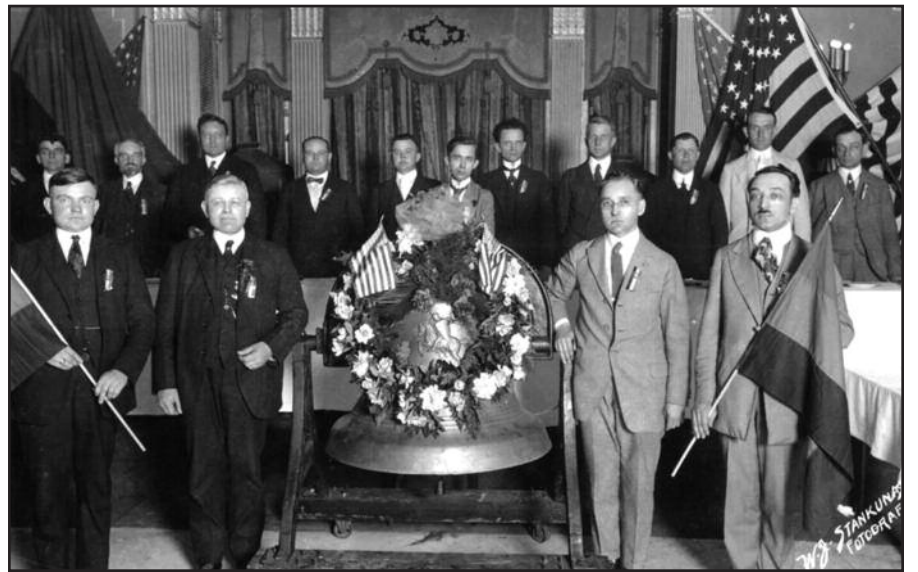
bazė buvo keičiama dažniau nei kaimyninėse regiono valstybėse. Savaimė suprantama, įstatyminio reglamentavimo pasikeitimas vienaip ar kitaip krestelėdavo visą valstybinę archyvų sistemą. Lietuvoje kelis kartus buvo sudaromos komisijos (1990 m.), tarybos (1992 m.) ar darbo grupės (1997; 2005 m.) Lietuvos archyvų reformai vykdyti bei įstatymo projektams parengti, ne kartą ir ne du keitėsi vadovaujančios įstaigos ir jų pavadinimai. Vietoj 1990 m. liepos 1 d. panaikintos Vyriausiosios archyvų valdybos prie Lietuvos Ministrų Tarybos įsteigta Lietuvos archyvų generalinė direkcija prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. 1995 m. balandžio 14 d. Generalinė direkcija pertvarkyta į Lietuvos archyvų departamentą prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės. Nuo 2011 m. sausio 1 d. dienos Lietuvos archyvų departamento pavadinimas pakeistas į Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnybą.

Panašiai buvo tikslinami ir archyvų pavadinimai: valstybiniai archyvai tapo valstybės archyvais, teritoriniuose administraciniuose vienetuose įsikūrę teritoriniai archyvai buvo pavadinti apygardų archyvais; nuo 1996 m. juos imta vadinti apskričių archyvais. Kito ir valstybinės archyvų sistemos įstaigų skaičius: 1991 m. jų buvo 22, 1997 m. – 20, nuo 2001 m. – 16. Tačiau valstybinės archyvų sistemos modelis išliko toks pats: viena centrinė institucija ir jai pavaldūs valstybės archyvai, kaip atskiri juridiniai vienetai. Šiuo metu Lietuvos valstybinę archyvų sistemą sudaro Lietuvos vyriausiojo archyvaro tarnyba ir 15 valstybės archyvų, iš jų 10 – apskričių archyvų.

Vienu reikšmingiausių teisinio reguliavimo srities pasiekimų per pirmąjį atkurtos nepriklausomybės dešimtmetį laikytinas visų valstybės archyvuose saugomų dokumentų išslaptinimas. Įgyvendinant Vyriausybės sprendimą, valstybės archyvuose ir valstybės institucijose sudarius atitinkamas komisijas, nuo 1994 m. gegužės 1 d. valstybės archyvuose neliko archyvinių fondų, kurie būtų laikomi valstybės paslaptimi. Slapti ir kito kokie riboto naudojimo dokumentai saugomi ir išslaptinami įstaigose iki juos perduodant į valstybės archyvus.

Kitas svarbus žingsnis po 1992–1993 m. aštrių politinių svarstymų – sprendimas buvusios SSRS represinių institucijų (KGB, NKVD ir LKP) dokumentus integruoti į valstybinę archyvų sistemą, įsteigiant Lietuvos ypatingąjį archyvą. Tęsiant tą pačią temą paminėsiu, kad galiojančioje Dokumentų ir archyvų įstatymo redakcijoje, savaimė suprantama, ir šįsyk po audringų politinių debatų, 2005–2006 m. įtvirtinta nuostata, kad priėjimas prie Ypatingosios dalies dokumentų, t. y. buvusios SSRS specialiųjų tarnybų dokumentų, yra neribojamas (išskyrus du konkrečius atvejus: kai tokią valią pareiškia nukentėjęs asmuo arba kai saugoma informacija apie asmenis, kurie atvyko prisipažinti į vadinamąją Liustracijos komisiją).

Dar vienas svarbus principas, įtvirtintas visų redakcijų archyvų įstatymuose – centralizuotas valstybės institucijų dokumentų saugojimo telkimas valstybės archyvuose. Visos aukščiausios valdžios institucijos: Seimas, Prezidentūra, Vyriausybė, Užsienio reikalų ministerija ir kitos – privalo per įstatyme nustatytą laikotarpį perduoti nuolatinio saugojimo dokumentus saugoti į valstybės ar-

Amerikos lietuvių seimo atstovai prie Lietuvos Laisvės varpo. 1919 m. birželio 8–11 d.

Fotografas V. Stankūnas

chyvus. Šiuo metu tas nustatytasis terminas yra 20 metų, ir jis gali būti pratęstas dar 20 metų. Sutarčių pagrindų valstybės archyvai gali priimti ir asmenų bei nevalstybinių institucijų dokumentus. Tačiau šioje srityje tenka konkuruoti su bibliotekomis, muziejais ir mokslo institutais, kurie turi savo rankraščių skyrius.

Pasaulyje archyvų tarnybų vieta ir organizacinė struktūra valstybės institucinėje sąrangoje įvairuoja. Yra valstybių, kuriose archyvų tarnybos yra pavaldžios Vyriausybei (taip buvo Lietuvoje iki 2010 m. pabaigos), kitose šalyse jos priskirtos įvairių ministerijų reguliavimo sričiai (kultūros, vidaus reikalų, teisingumo, mokslo, švietimo). Lietuvoje archyvų sritis visai neseniai priskirta kultūros ministro kompetencijos sričiai (anksčiau buvo Teisingumo ministerijos žinioje), tačiau dokumentų ir archyvų politikos klausimai išlieka tarp-institucinių interesų sritis.

Na, o valstybės archyvai yra būtent tos įstaigos, kurios kaupia, saugo, tiria ir populiarina saugomus dokumentus, užtikrina visuomenės prieinamumą prie jų, saugomų dokumentų pagrindų išduoda pažymą, dokumentų kopijas, taip pat prižiūri dokumentų ir archyvų valdymo ir naudojimo reikalavimų įgyvendinimą. Čia norėtusi pabrėžti, kad pagal įstatymą valstybės archyvai, skirtingai nei kitos atminties institucijos (muziejai ir bibliotekos), atlieka viešojo administravimo funkcijas: vykdo dokumentų valdymo priežiūrą valstybės ir savivaldybių institucijose bei teikia administracines paslaugas: išduoda pažymą ir oficialių dokumentų, patvirtinančių juridinį faktą, kopijas.

Šie aptarti teisinio reguliavimo principai leidžia susidaryti bendrą vaizdą, kaip yra organizuota valstybinė archyvų sistema, ir patvirtina būtinybę demokratinėje valstybėje įstatymuose įtvirtinti prielaidas veiksmingai valdyti dokumentus, užtikrinti galimybes prieiti prie dokumentų, taip įgyvendinant piliečių ir kitų asmenų teisę ieškoti, gauti ir skleisti informaciją bei sudarant sąlygas kaupti ir administruoti valstybės dokumentinį paveldą.

Archyvų misijos ir archyvų paslaugų poreikio pokyčiai visuomenėje

Pirmajame – 1990 metų – Archyvų įstatyme buvo numatyta, kad valstybės archyvai ne tik kaupia dokumentus, užtikrina jų naudojimą, bet ir dirba mokslo tiriamąjį darbą archyvotyros ir istorijos srityse. Vėlesniuose įstatymuose šios nuostatos nebeliko – valstybės politinio ir ekonominio gyvenimo tikrovė lėmė, kad moksliniam tiriamajam darbui, mokslinių informacinių leidinių leidybai valstybės archyvuose tiesiog ėmė trūkti žmogiškųjų ir finansinių išteklių.

Per pastaruosius dešimtmečius didžiausi valstybės archyvų darbai ir iššūkiai buvo susiję su dokumentų, reikalingų juridiniams faktams patvirtinti, išdavimu. Paprasčiau tariant, pažymų apie turimą, pilietybę, stažą, represijas ir pan. išdavimu. Atstatant istorinį teisingumą ir priėmus įstatymus dėl žemės ir kito turto nuosavybės atkūrimo, vėliau – dėl nukentėjusių asmenų statuso suteiki-

Nukelta į 8 psl.

Lietuvos centrinis valstybės archyvas.

tatymas, įsigaliojęs 1990 m. rugsėjo 1 d., buvo parengtas jau Lietuvos tautinio atgimimo laikotarpiu, jis naujai reglamentavo Lietuvos archyvų fondo organizavimą, saugojimą, naudojimą valstybės ir visuomenės poreikiams tenkinti bei piliečių teisėms įgyvendinti.

Per pastaruosius du atkurtos nepriklausomybės dešimtmečius Lietuvoje archyvų įstatymai keitėsi tris kartus, ir keitėsi iš esmės: pirmasis galiojo nuo 1990 m. rugsėjo 1 d. iki 1995 m. gruodžio 29 d., naujas Lietuvos Respublikos archyvų įstatymas įsigaliojo 1995 m. gruodžio 30 d.; dabartinė jo redakcija – Dokumentų ir archyvų įstatymas – nuo 2005 m. sausio 1 d., su naujausiais pakeitimais, įsigaliojusiais nuo 2011 m. sausio 1 d.

Nepaisant to, kad daugelis Vakarų demokratiinių valstybių šiuo laikotarpiu taip pat peržiūrėjo ir keitė įstatymus, susijusius su visuomenės informavimo laisve, teise gauti informaciją iš valstybės ir savivaldybių institucijų, Lietuvoje įstatyminė

Pasakojimai apie Razmų giminę

ALGIRDAS ŽEMAITAITIS

Pastaruoju metu vis daugiau pasirodo prisiminimų, šeimos ar giminės istorijų aprašymo knygų. Tai labai vertingas Lietuvos valstybės ir tautos istorijos šaltinis, kuriame lyg lietaus lašelyje atsispindi krašto likimas. Šios knygos papildo istorijos vadovėlius ar monografijas, nes per atskiros šeimos (giminės) likimą sužinome tikrąją savo šalies XX a. istoriją. Tokia yra ir šilutiškio Anatolijaus Žibaičio 2011 m. išleista gausiai iliustruota nuotraukomis knyga „Po istorijos raitais: pasakojimai apie Razmų giminę“.

Knygą skaičiau su dideliu smalsumu, nes ir aš pats esu gimęs bei užaugęs Gardame.

Autorių, buvusį pedagogą lituanistą, rinkti medžiagą apie Razmų giminę paskatino senelio Antano Razmos (1869–1941) atsiminimų knyga. 1939 m. pavasarį jis įrašė savo atsiminimų pabaigoje tokią sakinį: „Prašyčiau to savo vaiko, kad kuriam po mano mirties pateks ši knyga, dorai užlaikyt, nesudraskyt ir man familiantui duot paskaityti ir jums, galintiems plunksną valdyt, panašų darbą jūsų gyvenimo bėgy toliau rašyti“. A. Razmos užrašuose gausu medžiagos Razmų giminei pažinti ir daug Gardamo parapijos gyvenimo faktų. Remdamasis jo prisiminimais, A. Žibaitis dalį medžiagos apie Paprūsės pasienio žemaičių gyvenimą XIX a. pabaigoje–XX a. pradžioje paskelbė savo knygoje „Žmonės kelyje“ (Šilutė, 2007).

Tiktai mūsų prisiminimuose mirusieji lieka gyvi

Razmų giminės istorija atskleidžia praeities įvykius, kurie veikė atskiros žmogaus ir tautos likimą. Ši giminė patyrė daug skaudžių smūgių, ją galėjo sugniuždyti negailestingi istorijos ratai, tačiau to neįvyko.

Šios giminės medis šakotas. Prosenelis Juozapas Razma, atėjęs užkuriu apie 1850 m. į Pypliškės kaimą (1 km nuo Gardamo), buvo vedęs tris kartus, tad knygoje pateikiamos tik pagrindinės giminės šakos (Razmos, Markvaldai, Jurjonai, Bočkai) ir gausios šakelės. Pagrindinė giminės figūra – Antanas Razma – baigė Naumiesčio rusišką liaudies mokyklą, lietuviškos spaudos draudimo metu nešdavo knygeles iš Prūsijos. Jo brolis Albinas kuni-gavo Šiaurės Lietuvoje.

Kai 1913 04 25 sudegė senoji medinė Gardamo katalikų bažnyčia, statybos komiteto narys Antanas Razma labai daug padarė, kad būtų pastatyta dabartinė mūrinė, iš raudonų plytų ir apylinkės akmenų (pašventinta 1932 09 25). Plytų buvo nupirktas iš Priekulės Klai-pėdos krašte. Iš Užgirės ažuolų padarytas bažnyčios bokštas ir ten sudėtos ažuolinės grindys. Taip pat statybai Razma davė ir kitos medžiagos: medžių, eglinių, pušinių lentų, negailėjo ir pinigų.

Nors A. Razma buvo dirbęs valdišką (raštvėdžio, viršaičio) darbą caro ir kaiserio okupacijos laikais, jis visą laiką gynė vietinius žmones, buvo tikras Lietuvos patriotas. Išikūrus Nepriklausomos Lietuvos kariuomenei, ėmė rinkti aukas jai ir valstybei iš Gardamo parapijos kaimų ir nugabeno net į Paširvintės dvarą prie Musninkų miestelio, kur lietuviai kovėsi su lenkais. Jo sūnūs Stasys ir Petras dalyvavo Lietuvos kariuomenės kūrime. Tik Tėvynę labai mylintis žmogus gali parašyti tokius įkvėptus ir prasmingus sakinius: *Regint mūsų kariškas jėgas kur žygiuojant, negalima sulaikyti džiaugsmo asarų. Dėl to mes, senieji, žygiuodami diena po dienos jau į amžinastį, prašyte prašome ar net įpareigojam savo vaikus ir visus kitus būti savo tėvynės sargyboj, visomis išgalėmis ginti nuo Lietuvos priešų, būti apsiginklavus ne tik geležiniais ginklais, bet kartu turėti ir plieninę dvasią ginant jos teritoriją, o labiau-siaiai kalbą, kuri yra mūsų tautos simbolis, kad nebe-reikėtų Lietuvos vaikų taip bežadinti prie tautiško atgimimo, kaip kad mes buvom žadinami savo bro-*

lių lietuvių.

Jis pradėjo rašyti savo giminės, šeimos istoriją, kartu pasakodamas, kas tuomet dėjosi pasaulyje, kaip gyveno pypliškėnai, kokios buvo vestuvės ir papročiai. Užbaigė rankraštį eilėraščiais, išspausdintais spaudos draudimo laikais. Ši knyga yra svarbi ne tik giminei. Ji padeda geriau suvokti XIX a. pabaigos–XX a. pradžios žemaičių Naumiesčio, Gardamo, Švėkšnos parapijų žmonių gyvenimą. Būtų tikslinga jo atsiminimus paskelbti atskiru leidiniu.

Autorius pastebi, kad šian-dien, žvelgdami į praeities ūkano-se skendintį Barboros ir Antano Razmų gyvenimą, matome jų žemiškąją kelionę buvus prasmin-gą, gražią ir darnią. Senelis Antanas buvo gana judrus, temperamentingas, mėgs-tantis valdyti, vadovauti, labiau besiklausantis proto balso. Senelė Barbora Nausėdaitė – lėtesnio temperamento, jautri, mokanti su žmonėmis pagarbiai bendrauti, daranti tai, ką jai sakydavo širdies balsas. Jų požiūris į gyvenimą, gerbtinos vertybės buvo tos pačios. Kaip ir kiti to meto žmonės, jie manė, kad žemė yra didžiausias turtas. Kita vertybė – šeima, jos susiklausymas, darna. Jie manė žmogaus dvasinę atramą esant tikėjimą Dievu. Vertino bendravimą su giminėmis, kaimynais, pažįstamais. Vėlesniais laikais ėmė labiau suvokti mokslo, išsilavinimo svarbą. Norisi pabrėžti, kad jų tautiškumo jausmas buvo stiprus ir tą suvokimą jie perdavė savo vaikams.

Petro ir Joanos Razmų šeima

Įkūrus Laukstėnų kolūkį, šio centru tapo stambi Razmų sodyba. Sunku buvo sūnui Petrui (1900–1959) su žmona Joana Markvaldaite (1907–1986) stebėti, kaip svetimi jų ūkyje šeimininkauja, bet ką padarysi. Bandė stoti į kolūkį, manydami, kad pavyks išvengti tremties – nepriėmė, buožių kolūkiui nereikia. Šeima buvo persekiojama ir apkrauta mokesčiais, pyliavomis. Kai nujausdavo būsiant žmonių trėmimą į Sibirą, namuose nenakvodavo, namie likdavo tik mažiausieji vaikai, kuriems tekdavo patirti siaubą, žvelgiant į atstatytus sribų automatų vamzdžius. Kelis metus taip pralauke, supratę savo padėties beviltiškumą, 1952 m. patys prisistatė į tremtinių ešeloną, kuris nuvežė į Krasnojarsko kraštą. 1959 m. grįžo į tėviškę,

Antano ir Barboros Razmų šeima, 1937 m.

jie vaikščiojo. Joje gražiai ūkininkauja Petro sū-nus Algimantas Razma su žmona Gražina.

Bronės ir Vaclovo Žibaičių šeima

1934 m. Gardamo bažnyčioje buvo sutuokti knygos autoriaus tėvai Bronislava Razmaitė (1909–1993) ir Vaclovas Žibaitis (1906–1948). 1936 m. rug-pjūčio mėnesį šeima apsigyveno Gardamo pradi-nėje mokykloje. Kaip mokyklos vedėjas, V. Žibaitis ėmėsi aktyvios visuomeninės veiklos, už kurią 1944 m. spalį buvo areštuotas, o po teismo atsidūrė Vorkutoje, kur ir mirė. 1940 m. gautame kaip kraitis žemės sklype Pypliškėje, netoli vieškelio Gardamas-Švėkšna, buvo užveistas sodas, pastatytas ūkinis pastatas, kuriame po karo gyveno B. Žibai-tienė su sūnumis Anatolijumi (g. 1937) ir būsimu filosofu vilniečiu Romanu (g. 1939). Po karo šeima atsidūrė dideliame skurde ir varge. Mirus seseriai Stefanijai Razmaitei, Žibaitienė priglaudė du jos vaikus ir savo motiną Barborą (1869–1958). Taip šeima padidėjo iki šešių asmenų, o maitintoja buvo tik viena. Tiesiog neįtikėtina, kaip ji sugebėjo suk-tis iš sunkios padėties. Ypač trūko duonos. Šių die-nų jaunimui sunku būtų išivaizduoti tuos laikus, kai žmogus gyveno nuolatiniame įtampoje ir baimėje, lyg sėdėtų ant parako statinės.

B. Žibaitienė pasirodė esanti drąsi ir ištver-minga, labai stipri ir sumani, mokanti išsisukti iš pačių sunkiausių situacijų. Ji, motina, iš paskuti-niųjų gynė savo šeimą, vaikus. Iki gyvenimo pabaigos našlavo saugodama savo vyro šviesų atmi-nimą.

Jurjonai

Buvo ir daugiau giminaičių, ištremtų į Sibirą, o kai kuriems karo pabaigoje pasi-sekė pasitraukti į Vakarus, o vėliau apsi-gyventi JAV.

Pabėgėlis Stasys Jurjonas užjautė lie-tuvius, gyvenančius sovietų Lietuvoje, ir visą laiką mąstė apie Tėvynę, gimtinę, jos labai ilgėdamasis. Laiške jis rašė: *Niekas negali užvaduoti tikro Tėvynės ilgesio. Nuostabą ir pasipiktinimą sukelia, kai išgirsti iš ko nors plepant – man ten tėvynė, kur gera gyventi*. Nuostabūs žodžiai, tarsi skirti ir mūsų laikų lietuviams. Nors parašyti beveik prieš 40 metų – nepaseno ir šian-dien...

Autorius beveik kiekvienai šeimai api-būdinti randa gražių, prasmingų žodžių.

Kaip paprastas Lietuvos šeimas veikė išorės veiksniai, atskleidžia Marijonos Jurjonaitės-Vingienės gyvenimas Juškai-čių kaime. Jos vaikai Petras ir Izabelė yra gimę prieš Pirmąjį pasaulinį karą, dar ca-ro valdymo laikais. Tada gyvenimas buvo pastovesnis. Petro ir Izabelės šeimose išau-go daugiau vaikų, negu vėliau gimusiųjų Vingių šeimose. Artėjant link mūsų dienų, šeimos vis mažėja. Seniau, kai lietuvių šeimos buvo gana didelės, emigracija, karai, neramumai buvo skaudūs daly-kai, bet dar buvo galima neskambinti pavojaus

Nukelta į 5 psl.

Liudvikos ir Dominiko Markvaldų šeima su vaikais, 1931 m.

kurioje jų niekas nelaukė.

Tačiau jie išugdė vaikų širdyse Tėvynės meilę, išmokė atkakliai siekti tikslo ir nepalūžti nuo atsi-tiktinių likimo smūgių. Kaip gera, kad Razmų so-dyba gyva, kad yra vieta, kur fiziškai jauti prose-nelių, senelių, tėvų dvasią ir matai takus, kuriais

LAIMINGAS ATSTITIKTINUMAS?

RAIMONDAS KAŠAUSKAS

Leonas Peleckis-Kaktavičius. *Juozo Bagdono spalvų ir erdvių vizijos*. – Biografinė monografija. – Šiauliai: Varpai, 2011. – 304 p., 85 iliustr., 16 sp. repr.

„Per „Panoramą“ pamačius televizijos reportažą apie dailininką ir jo kūrybą, „užkabino“ jame parodyti kūriniai. Pamačiau, kad jie tikrai papuoštų literatūros almanacho „Varpai“ viršelį. Taip susipažinome“, – savo knygoje apie žinomą Lietuvos ir išeivijos dailininką Juozą Bagdoną rašo daugelio eseistinių ir biografinių knygų autorius, literatūros almanacho „Varpai“ redaktorius ir leidėjas, rašytojas Leonas Peleckis-Kaktavičius. Gavęs iš jo paklausimą, ką žinau apie dailininką, kokios turėčiau medžiagos jo sumanytai knygai, buvau maloniai nustebintas ir pritariau šiam jo ketinimui. Juoba kad ne tik pažinojau J. Bagdoną nuo savo viešnagės JAV prieš du dešimtmečius, buvau matęs jo darbų, bet ir šį tą numaniau apie jo, dailininko ir žmogaus, likimą.

Ilgus dešimtmečius išgyvenęs išeivijoje, iš pradžių Kolumbijoje, kur dėstė keramiką, turėjo ir savo keramikos studiją, paskui, persikėles į JAV, Vašingtoną, taip pat mokė keramikos, įsteigė nuosavą dailės galeriją, pastebėtą ir didžiosios amerikiečių spaudos (svojojo lietuvišką meną išplukdyti į pasaulinius vandenis!), galiausiai, apsigyvenęs pasaulio meno ir madų sostinėje New Yorke, J. Bagdonas visas jėgas ir laiką paskyrė tapybai. JAV ir Kanadoje jis surengė tiek daug savo parodų, kaip niekas kitas iš išeivijos dailininkų. Laikytas įžymiausiu lietuvių abstrakčiosios dailės kūrėju, jos pradininku. Tuo metu vyraavusi abstrakcionizmo kryptis, matyt, irgi nulėmė neskubančio keisti braižo J. Bagdono skonį, stilistiką. Sugrįžus į nepriklausomą Lietuvą, J. Bagdono paveikslai taip pat nemažai rodomi visuomenei, tačiau iki šiol tiek jo kūryba, tiek ir asmuo, nors tarsi ir nestokoję dėmesio, tačiau lyg ir mažiau žinomi, nei daugelio kitų jo bendro likimo amžininkų. Bet visada jautėme, kad jo įvertinimui vis dar kažko trūko... Galbūt to vienintelio, bet visų svarbiausio *Žodžio*, tartum atlygio, kurio taip tikisi susilaukti kiekvienas menininkas?

J. Bagdonas ne vieno iš prieškario laikų jį pažinojusių meno mylėtojų buvo prisimenamas kaip jaunas, anksti pagarsėjęs tapytojas (1938 m. jam įteikta Valstybės premija už drobę „Iš jūros grįžus“), Lietuvos dailininkų sąjungos sekretorius, daugelio ano meto dailės renginių organizatorius. Į Lietuvą (tik – į nepriklausomą! – kaip buvo svajojęs, prisizadėjęs sau pačiam) sugrįžo iš pradžių su savo darbų parodomis, kuriose buvo gražiai sutiktas, sveikintas, kur netrūko nei gerų žodžių, nei gėlių puokščių, kaip ir ne vienam sugrįžusiam ar atvykusiam pasisvečiuoti. O paskui, 1999 m., susiradęs svetingą kampą pas gimines Žemaitijoje, sugrįžo ir pats. Bet, kaip dažnai pasitaiko po visų iškilmių, atėjo metas, kai visuomenės dėmesys tarsi ėmė slūgti, kai bepasakoma tik gerai arba – nieko. Dažniausiai – nieko. O tas *nieko* priklauso nuo daugelio kitų priežasčių, – ir nuo paties menininko, ir jo būdo, laikysenos, gebėjimo, noro kurti savo įvaizdį, ir nuo pačios aplinkos, kuriai savo ruožtu įvaizdis ir daro įspūdį. Kuklumas, santūrumas, įtakingų rėmėjų stoka menininką kartais nustumia į vienišiaus, neretai ir skurstančio, būklę, todėl jam reikia nepaprasto tikėjimo ir savo darbo prasmingumu, ir savimi pačiu, o tam būtina milžiniška ištvermė, kartais ir iki paskutiniojo atodūsio. Ir ar kas nors tavim tikės ar bent prisimins, kai tas atodūsis bus jau ištrūkęs amžinai?

Todėl nereikėtų stebėtis, kai koks nors kūrėjas pasirūpina savimi, kol pajėgia pats. Jaunesni, dar negalvoję apie išlikimą, veržiasi į jį intuityviai, jausdami savo jėgą, draugų petį. Vyresni, jei tik išgali, tai daro sąmoningai, įvertindami jėgas, likusį laiką. Bet prie amžinybės slenksčio, kaip žinoma, telkiasi nemaža pašauktųjų minia. O amžininkų, ištikimų draugų lieka vis mažiau. Ir likusiųjų jėgos taip pat mažta. Žinoma, išlikimo garantiją lemia ir menininko talento dydis, jo grynumas, jėga. Bet ir tai ne visada. Todėl kiekviena pastanga atiduoti reikiamą duoklę jos nusipelnusiam kūrėjui didžiai sveikintina, tai lyg visuome-

nės skolos gražinimas, kuri paprastai išpildo koks nors kultūrai pasišventęs, kruopštus žmogus.

Tad ar šis L. Peleckio-Kaktavičiaus *pamatymas*, o po jo – gimusi knyga „Juozo Bagdono spalvų ir erdvių vizijos“ – atsitiktinumas? Ko gero, ne. O jei ir atsitiktinumas, tai jį galima laikyti ilgokai lauktu, laimingu, turėjusiu įvykti. Galima sakyti, J. Bagdonui savotiškai pasisekė, kad atsirado toks *Žodžio* sakytojas, Leonas Peleckis-Kaktavičius, parašęs daugiau nei dviejų dešimčių biografinių, kultūros tyrinėjimų, publicistikos, eseistikos knygų. O kur dar kasmet jo išleidžiami, Kazio Jankausko praėjusio amžiaus viduryje, karo metais, pradėti „Varpai“? Įdirbis tikrai įspūdingas. Taigi ir J. Bagdono *pamatymas* neatrodo atsitiktinis. Jiems teko ir asmeniškai pabendrauti, nors ir neilgai – dailininko jėgos jau silpo, netoliese lūkuriavo Nebūtis.

Nebūdamas dailės specialistas, vaizduojamojo

Juozas Bagdonas. Kompozicija Nr. 10, apie 1974 m. Drobė, aliejus

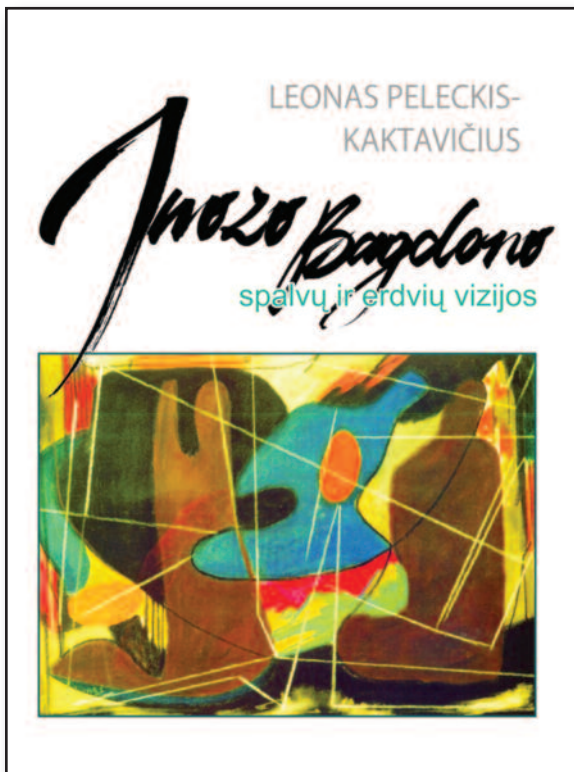
pilkšvi, net melsvai juodi, saulės apšviestomis viršūnėmis nuo jūros atslinkusių debesų kalnai.

Šiuo atveju man artimesnė kalba apie pačią knygą, kurią parašė Leonas Peleckis-Kaktavičius, įprasminęs ir parodęs visuomenei ir J. Bagdono kūrybą, ir jo gyvenimą. Autorius knygą rašė pasinaudodamas tiek asmeniniais, per trumpą pažintį su jos herojumi susiformavusiais įspūdziais, tiek išeivijos ir Lietuvos spaudoje skelbta medžiaga, tiek dailininko ar jam rašytais kitų asmenų laiškais, taip pat jį pažinojusių artimų žmonių pasakojimais. Galiausiai ir turtinga savo literatūrinio darbo patirtimi. Reikia iškart pasakyti, jog užsibrėžtą didelį darbą L. Peleckis-Kaktavičius atliko kruopščiai, meistriškai įkvėptai. Matyt, J. Bagdono darbai ir asmenybė jam pasirodė artimi, patrauklūs, gaubiami masinančios paslapties.

Knygoje pasirenkamos dvi medžiagos išdėstymo ir komponavimo kryptys. Viena – kūryba, ypač jos kaita nuo prieškario Lietuvoje realistiška, impresionistinė maniera nutapytų paveikslų, kai jaunas dailininkas buvo įtakojamas vyresniųjų kolegų – laisvųjų, arsininkų ir kitų, iki visiško abstrakto, kuris ypač išryškėjo J. Bagdonui persikėlus iš Kolumbijos į JAV 1958 m. Čia, kaip sakytą, naudojama gausia rašytine medžiaga (citatomis), laiškais, pažįstamų prisiminimais, kurie rašančiojo atrenkami, tiksliai sumontuojami, kad pasakojimas, rodos, teka savaime, autoriui nesikišant. Toks metodas rašant biografijas pažįstamas – yra tekę skaityti knygų, sudarytų beveik iš vienu citatų. Tačiau kiek tokiu atveju reikia autoriaus nuovokos, intelekto, skaitytojo akiai nematomo meistriškumo! Kaip ir medžiagos – juk vien iš prielaidų ir nuojautų knygos neparašysi.

Dailininko J. Bagdono įvaizdį išeivijoje daugiausia ir kūrė rašytojai, tokie grandai, kaip Bern. Brazdžionis, K. Bradūnas, S. Santvaras ir kiti, taip pat žurnalistai. Dailininkas ir pats per savo parodų JAV, Kanados lietuvių bendruomenėse atidarymus sakė įžangines kalbas, skaitė paskaitas, teikė interviu išeivių spaudai, beje, dabar jau gerokai nunykusiai, – nebeliko nei kam skaityti, nei kam leisti, o naujoji ateivių banga surūpinusi savo likimu. Jis visur propagavo, tartum gynė pasirinktą *ekspresyvią abstraktą*. Nuo ko? Galbūt šitaip švietė žiūrovus, gal stengėsi pateisinti savo kūrybos kaitą prieš senus ir naujus pažįstamus, o gal siekė įtvirtinti savo raiškos ir savo paties buvimą dailės pasaulyje? Taip pat L. Peleckio-Kaktavičiaus naudotas dviem dailėtyros leidiniais – išeivijoje išleista nespaltvotų reprodukcijų knyga su Pauliaus Jurkaus, beje, ilgamečio J. Bagdono kūrybos palydovo, straipsniu, ir spalvota, aprūpinta profesionaliu dailėtyrininkės D. Ramonienės įvadu, išleista Lietuvoje. Pastarasis leidinys, išspausdintas autoriaus lėšomis, gana kuklios išvaizdos, netgi be dailininko pavardės ant viršelio... Lietuvos spaudoje pažymėtini dailininko A. Stasiulevičiaus straipsniai apie J. Bagdoną.

Antra knygos autoriaus pasakojimo kryptis – Nukelta į 5 psl.

meno vertinimus palikčiau kitiems, daugiau už mane žinantiems. Taip pat nesu kokios nors vienos krypties gerbėjas, juo labiau kad man patinka įvairūs dailininkai, kūrybos manieros, netgi skirtingų epochų stilistika. Jei, žinoma, darbai talentingi. Juk nėra nei naujo, nei seno meno, kadaise man rašė tolerantiškasis J. Bagdonas, yra tik geras arba prastas. O jei kam nors įdomi ir mano, šio rašinio autoriaus, paprasto žiūrovo, nuomonė apie abstrakčiąją J. Bagdono tapybą, vadinamą *ekspresyviuoju abstrakcionizmu*, pasakyčiau taip: ji mane stiprokai veikia. Ir ne todėl, kad jos autorių asmeniškai nebloggeriai pažinojau maždaug 15 metų. Veikia tie didžiuliai abstrakčios materijos gabalai, nutapyti įspūdingo dydžio drobėse, slėpingas jų judėjimas, sukimasis, atspindintis galbūt kosmoso, o gal žmogaus sielos vyksmą. Sakytumei prieš atsirandant Žemei, o gal – gresiant katastrofai. Spalvos. Stiprios, ne akinančios, bet iš gilumų. Juoda, mėlyna, ruda, žalia, tarsi drungna rudens saulė – geltona. Kompozicija, sukelianti judesio, galingo skriejimo nuotaiką. Ir dar kažkas, kas galbūt yra dvasios, net sapnų regėjimai, tos keistos pajautos, slypinčios kiekviename iš mūsų – jas ne visada pajėgiame įvardyti. Kas suvokiama ne kaip žodinis, literatūrinis pasakojimas. Beje, ir tą rudens dieną, kai Plungės Oginskio rūmuose susirinkusiems dailininko gerbėjams buvo pristatoma Leono Peleckio-Kaktavičiaus knyga, virš miesto, viršum šimtamečio parko slūgsojo fantastiški,

Atkelta iš 4 psl.

menininko išeivio likimas, jo asmenybė. Abiejų krypčių vyksmas dėstomas pakaitomis, supinant, sukuriant tam tikrą intrigą, dėl kurios knygą įdomu skaityti. J. Bagdono gyvenimas vaizduojamas nuo gimimo, užregistruoto Plungės rajono Žlibinų bažnyčios knygoje, nuo žemaičių kaimiečių genealoginio medžio pradžios, jo ilgas kelias per Kauną ir Vilnių, Vieną ir Ravensburgą pokario Vokietijoje, per egzotiškąją Kolumbiją, per Washingtoną ir New Yorką – iki pat sugrįžimo triumfo Lietuvoje, paveikslų parodų Vilniaus, Kauno, mažesnių provincijos miestų salėse, iki Plungės, kur kadaise, amžiaus pradžioje, jaunutis Bagdoniukas Oginskio rūmuose ėjo į pirmą gimnazijos klasę. O dabar sugrįžo ir tapo vienu iš Žemaičių dailės muziejaus steigėjų, padovanojusių daug savo darbų. Storokas knygos sluoksniš, kaip sakėme, vaizduoja paties J. Bagdono gyvenimą. Tačiau, nepaisant plačios prieškario veiklos, ilgos kelionės per Europą, per abu Amerikos žemynus, kai dailininkas su žmona Viktorija kadaise pėsčiomis išėjo iš degančio, antrai sovietų okupacijai pasmerktos Vilniaus, iki pat sugrįžimo į Lietuvą, į Plungę, į Kauno Eigulių kapines, jo gyvenime tiek didelių įvykių, tiek egzotikos nedaug. J. Bagdonas Leono Peleckio-Kaktavičiaus knygoje, kaip, beje, ir gyvenime, atrodo šiek tiek kitoks nei mes išivaizduojame daugel mačiusį, patyrusį *pasaulio lietuvi*. Jis tarsi nepastebimas, visada esantis šešėlyje, kuklus ir tylus, nesibraunantis pečiais per minią, bet iš tiesų – gero žemaitiško molio, ambicingas ir kietas, žinantis tikrąją savo vertę, tebekalbantis su gimtosios Telšių-Plungės tarmės atspalviu.

Leonas Peleckis-Kaktavičius įvairių žmonių nuomones apie dailininką dėsto tarsi nešališkai, leisdamas jiems išsikalbėti, tačiau nuosekliai, kryptingai, ir kuria savo paties versiją, išryškindamas ir palaikydamas jo tapybos būdą. Tačiau jam labiausiai rūpi tiek aprašomą asmenį, tiek jo darbus įjungti į šiuolaikinio Lietuvos dailės, kultūros gyvenimo apyvertą, sudominti skaitytojus, galimus žiūrovus, vertintojus. Jis tai daro taktiškai, įtraukdamas į patrauklų pasakojimą, neprimesdamas savos nuomonės, išlaikydamas tinkamą lygsvarą, nepergirdamas savojo herojaus, parodyda-

Juozas Bagdonas. Kompozicija Nr. 17, 1961. Popierius, pastelė

mas gerą dailės išmanymą. Nedemonstruoja erudicijos, taip išvengdamas ne vienam mūsų kultūrologų darbui būdingų klišių, apie sudėtingus dalykus kalba paprasta, sakytume, įtaigia kalba. Neketinu lyginti, bet kaip čia neprisiminsi didžiojo mūsų literatūros Žmogaus Vytauto Kubiliaus dėstymo paprastumo, po kuriuo slypi ir gilūs tikrojo pažinimo, ir intelekto klodai!

Vienas Juozo Bagdono moralinio tvirtumo, net užsispyrimo gerąja prasme pavyzdžių gali būti knygoje prisimintas ne tik jo atsisakymas vykti į Lietuvą, kol ši nelaisva, bet ir nepriimti jokios pilietybės, neturėti jokio kito dokumento kaip tik prieškario lietuvišką pasą su Vyčiu ant viršelio. O juk kai kurie jo kolegos išeivijoje ne tik važiavo į okupuotą kraštą, gabeno darbus, – beje, tai jokia nuodėmė! – tačiau ir naudojosi tuometinės valdžios malonėmis, išskirtiniu dėmesiu, nuolankiai jai dėkojo, net teikė paslaugas... Apie J. Bagdoną sovietinėje Lietuvoje niekas ir negirdėjo. Dėl jo *moderno*? Paveikslų apie Lietuvos partizanus ciklo? Dalyvavimo išeivijos organizacijų veikloje? Bet ir JAV pilietybę, šioje svajonių šalyje taip ir nesukaupęs jokio turto (taigi ir galios!), vien iš menkų santaupų įrėminęs ir parsiuontęs palėpėje laikytas drobes, J. Bagdonas buvo stačiai priverstas priimti, įkalbėtas ištikimų draugų, tik sugrįžtant į gimtinę. Juk kitaip būtų netekęs *amerikoniškos* pensijos, taigi pragyvenimo šaltinio!.. Ar tai mažai kalba apie žmogaus būdą? Įsitikinimus?

Tačiau juk neveltui sakoma: kas bus, kas nebus, bet žemaitis nepražus!

Leono Peleckio-Kaktavičiaus knyga, papildyta kai kurių J. Bagdono tapybos ir keramikos darbų spalvotomis nuotraukomis, parašyta su išmanymu, patraukliai, skaitoma su įdomumu. Svarbiausia, ji persmelkta rūpesčio dėl plačiai pasklidusių mūsų tautos žmonių, jų sukurtų, bet išblaškytų dvasios vertybių, kurių ir lopšys, ir amžinoji saugojimo vieta čia, prie Baltijos, po sava, kad ir nuožmiomis istorijos audromis vis pagrasinanti padange. Tol, kol čia esame, kol būsime patys. Beje, gruodžio 15 d. Vilniaus paveikslų galerijoje paminėta J. Bagdono gimimo 100 metų sukaktis, veikė jo paroda. Taigi skola dailininkui grąžinama. Pagal išgales. □

Razmų giminė

Atkelta iš 3 psl.

varpais. O dabar? Juk akivaizdu, jei Rusija nebūtų okupavusi Lietuvos 1940 m., jei ne Antrasis pasaulinis karas, Domininkas ir Stasys Jurjonai tikrai nebūtų palikę Lietuvos. Gera išigilinkime į Jurjonų vaikų likimus, į palikuonių gyvenimą ir pamatysime, kaip smariai politiniai, ekonominiai veiksniai yra paveikę šią šeimą.

Naumiestiškių Dominiko ir Liudvikos (Valikonytės) Markvaldų šeima nusipelno ypatingo dėmesio bei pagarbos. Tiek gražių darbų padaryta, tokie ryškūs pėdsakai žemėje palikti. O svarbiausia – išauklėta graži ir didelė šeima. Vaikai turėjo sąlygas tapti gerais žmonėmis: nė vienas iš jų nenuėjo šunims šeko pjauti. Iš kitos pusės žiūrint, Markvaldų šeimos likimas rodo, kaip skaudžiai istorijos ratai pervaziavo per tėvų ir vaikų likimus. Pateikiu kai kurias autoriaus mintis iš jo „Pabaigos žodžio“:

Visi žinome, kad prieš Laiką mes bejėgiai. Bet yra būdas sumažinti laiko smilčių naikinančią jėgą – tai atmintis, pagarba tėvams, seneliams, proseneliams. Rašydamas giminės istoriją, pirmiausia to siekiau. Šis rašinys – tai giminės istorijos kontūrai. Mes daug ko nežinome. <...> Kiek galėdamas siekiau tikslumo. Anksčiau, sovietų laikais, tokį darbą rašyti buvo pavojinga, o dabar daug artimųjų, kurių pasakojimais būčiau galėjęs remtis, jau atgulę amžinojo poilsio. <...>

Gilindamasis į giminės praeitį daug naujo sužinojau ir patyriau atradimo džiaugsmą. Įsitikinau paveldimų genų galia. Protėviai mums perteikė gyvo temperamento kodą. Nežinau, ar giminėje buvo melancholikų. Flegmatiko bruožų vienas kitas turėjo, bet vyrauja sangviniko, choleriko temperamento savybės. Giminės istorija skatina pamąstyti ir apie ligas, kurios kankino mūsų protėvius.

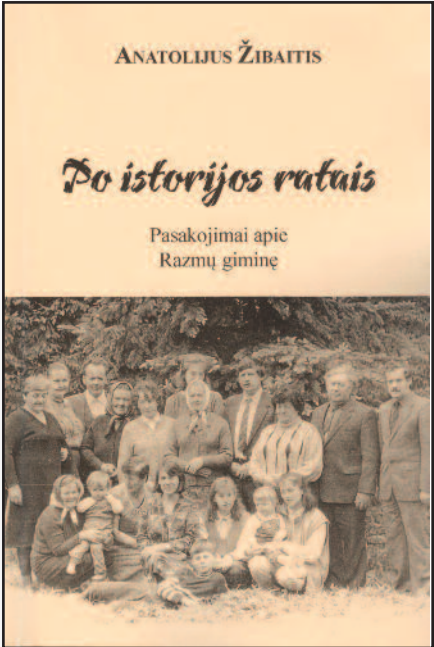
Bronė ir Vaclovas Žibaičiai su Barbora ir Antanu Razmomis per vestuves, 1934 08 19

jėgą, dažniausiai tokią, kuri paprastą žmogų murdo, daužo ir net atneša mirtį. Gaila, daug kas iš mūsų giminės išėjo Anapilin neatskleidę savo gabumų: tam jie neturėjo sąlygų. O kiek turto prarasta... Bet svarbiausia – mes gyvi! Juk lietuviu dvasia tokia stipri!

Manau, kad, parašydamas Razmų giminės istoriją, įvykdžiau senelio norą. Savo ruožtu aš irgi norėčiau paprašyti kurį nors savo giminaitį tęsti pradėtą darbą, parašyti nors savo šakos gyvenimo istoriją.

Paminėjau tik kai kurias plačios Razmų giminės gyvenimo akimirkas. Autoriui užteko drąsos paminėti ir nemalonių faktus. Knygoje pasitaiko korektūros klaidelių, bet tai jokių būdu nesumenkina šio dvejų metų trukmės autoriaus kruopštaus ir su didele meile bei pagarba savo giminaičiams parašyto veikalo vertės. Lauksime ir jau pradėdamos rašyti naujos knygos apie gimtąjį Gardamą.

* Po istorijos ratais: pasakojimai apie Razmų giminę / Anatolijus Žibaitis. – Šilutė, 2011 ([Šilutė]: Šilutės spaustuvė). – 200, [1] p.: iliustr., faks., portr. – Taražas [60] egz.

NEŽINOMAS AUTORIUŠ

Vertėjo Prano Dovalgos-Ramučio gimimo 100-čiui

PETRAS ALGIS MIKŠA

(Pabaiga. Pradžia 2012 m. sausio 14 d. „Kultūroje“)

Recenzentas pagiria vertėją („vertimas skaitomas labai sklandžiai“). A. Venclovai kažkodėl užkliuvo viršelį („galėjo būti kultūringesnis“).

K. Čapeko romano vertimą recenzavo Edv. Viskanta, pasirašęs slapyvardžiu A. Kr. (žr. „Židinys“, 1937, Nr. 5–6, P. 661). Patyręs vertėjas rašė: „Nereikalingos medžiagos gausumas, nesurištos jokia fabula, ilgiausi prierašai, stiliaus sunkumas ir kt. daro knygą beveik nepaskaitoma. Vertėjas galėjo pasirinkti ką nors vertingesnio“... Net nesitiki, kad toks vertinimas priklauso žinomo vertėjo plunksnai...

Laikraštis „Suvalkų Kraštas“ (1938, Nr. 18 (21), P. 2) išspausdino Juozo Sodaicio recenziją, priešingą anksčiau paminėtai („įdomi fantazijos fabula“). Recenzentas vertimą vadina „atliktu gerai, sklandžiai, lengvai skaitomu“.

Tais pačiais metais pasirodė stambiausias Pr. Dovalgos išverstas iš čekų kalbos kūrinys – Josefo Koptos (1894–1962) 4 dalių (1 056 psl.) romanas „Tėčia kuopa“. Buvusio legionieriaus parašyta epopėja, vaizduojanti čekų legionierių gyvenimą ir kovas Rusijoje 1917–1920 metais. Tačiau atsiliepimų apie šį veikalą mūsų spaudoje neteko rasti.

Pranas Dovalga 1935 metais išvertė garsaus čekų rašytojo, dramaturgo, literatūros ir teatro kritiko Františko Langerio (1888–1965) komediją „Kupranugaris pro adatos skylutę“. 1936 m. gegužės 7 d. Kaune, Valstybės Teatre įvyko šios 3 veiksmų komedijos (Rež. S. Pilka, dail. (I ir III v.) St. Žukas, režisieriaus padėjėjas V. Tamaliūnas, sufleris S. Merčaitis) premjera. Čekoslovakijoje ši komedija „Velbloud uchem jehly“ pirmą kartą pastatyta 1923 metais, turėjo didelį pasisekimą. 2000-aisiais metais Čekijos Respublikoje pradėti leisti rašytojo raštai (21 tomas).

1936 m. „Lietuvos Aide“ (Nr. 212 (2828), P. 8) pasirodė šio spektaklio recenzija. Joje autorius (Stp. Vykintas) rašė, kad tai „naujas Čekoslovakų kultūros įnašas į mūsų teatro sceną. Šalia Karelo Čapeko, pasaulinio masto dramaturgo, kurio pjesę R. U. R. prieš keletą metų matėme mūsų teatre, atsistoja antra čekoslovakų dramos jėga Fr. Langeris. Jis puikia dramine konstrukcija, sceningumu, personažų ryškumu ir formos grožiu užkariauja plačias simpatijas Europos ir Amerikos teatruose“.

Recenzentas, išanalizavęs režisieriaus darbą, aktorių suvaidintus personažus, dailininko Stepo Žuko dekoracijas, pabaigoje trumpai įvertina ir Pr. Dovalgos atlikto komedijos vertimo kokybę: „Vertimo kalba nevisai taisyklinga, praskamba pro klausytojo ausis vienas kitas netaisyklingas žodis (...) stiliaus negerovė“.

Spektaklį žiūrėjo valstybės Prezidentas Antanas Smetona, Čekoslovakijos įgaliotas ministeris Lietuvai J. Skalický ir kiti žymūs valstybės ir visuomenės veikėjai.

Prano Dovalgos publicistikos temų ratas ganėtinai platus. Visų pirma, tai straipsniai, tekstai, susiję su Čekoslovakijos istorija, jos žymiaisiais atstovais, kultūra, švietimu, literatūra. Taip pat straipsniai žemės ūkio tema, parašyti studijuojant Žemės ūkio akademijoje. Kitos temos: lenkų pavergtas Vilnius, Klaipėdos krašto lietuvių problemos, mokyklos reforma ir kt.

Pr. Dovalga buvo, galima sakyti, pirmosiose savo laikmečio pozicijose – su savo pasaulėžiūra, Tėvynės meile, požiūriu į kardinalius laikmečio iškeltus klausimus. Jo humanistinės, patriotinės

įžvalgos aiškiai ir nedviprasmiškai išreikštos jo parašytuose tekstuose.

1933 metais „Kario“ žurnale buvo išspausdintas Pr. Dovalgos rašinys „Ką mačiau ir girdėjau Vilniuje“ – išpūdziai iš jo trumpo apsilankymo lenkų okupuotame Vilniuje. Tai tikras publicistikos šedevras. Jo rašymo stiliui būdingas kryptingas požiūris, gilus žvilgsnis į aprašomus dalykus, žmones, sušildytus jo žmogiškos širdies.

„Jau trylika metų, kai nusileido mums Vilniaus saulė. Viltis, kad ji vėl mums patekės ir skaisčiai nušvis Nepriklausomos Lietuvos lange, lietuvių širdyse pagimdė meilės ir ilgesio ugnį. Liūdesį, skausmą ir kančias mes jau įpyném į dainas, į meną, žodžiu į visą lietuvių tautinę kūrybą, kurioje atsispindi visa gyvenamojo laiko dvasia. Tautos liūdesio garsas, eidamas iš lūpų į lūpas, jau tūkstantį kartų nuskambėjo per visą kraštą, įžiebdamas kiekvienoje širdyje Vilniaus atvadavimo kibirkštį. Ir žingsnis po žingsnio mes artėjame į Aušros Vartų saulėtekį, ruošdamiesi griausminga pergalės daina nuo Gedimino pilies bokšto paskelbti pasauliui, kad Lietuvai nėra gyvenimo be Vilniaus, o Vilnius – miršta be Lietuvos.“

Metai po metų šaltas ruduo nukloja Neries pakrantes nauju pageltusių lapų klotu. Po jais kyla iš žemės nauji kapai. Pamažu gėsta slopinama gyvybė, o jos vietoje, kaip pavasarį žolelės pievoje, dygsta nauji daigai. Jie kartais jau visiškai nebeprimena savo tėvų... Nepriklausomos Lietuvos laukuose, vis augant ir stiprėjant naujiems Vilniaus vadavimo karžygių pulkams, tenai kaskart lėčiau ir lėčiau rusena lietuvių tautinės gyvybės ugnelė (...).

Lietuvos Centriniam Valstybės Archyve (LCVA) saugomas Pr. Dovalgos – Ramučio 26 lapų rankraštis „Naujokai 2 v[eiksmų] scenos vaizdelis“. Matyt buvo skirtas kariuomenės scenai. Šio kuklaus rašinio autoriui tai buvo tikras atradimas! Tekstas surašytas ranka ant plono, skaidraus, perregimo popieriaus lapų. Lapų antroje pusėje mašinėle atspausdintos visų šešiolikos antologijos „Besišypsanti mergaitė“ autorių biografijos čekų kalba. Šis nedidelis atradimas kelia dvejopą klausimą: ar pats Pr. Dovalga spausdino tuos tekstus, ar juos jam atsiuntė kuris nors bičiulis iš Čekoslovakijos, tar- kim, rašytojas Josefas Knapas, su kuriuo vertėjas palaikė ryšius (žr. antologijos pratar- mę). Betgi Dovalgai rašyti čekiškai nebuvo būtina.

„Naujokų“ kalba gyva, vaizdinga, motyvuota. Šis Pr. Dovalgos kūrinėlis nebuvo atspausdintas Lietuvos karių spaudoje.

„Naujoji Romuva“ 1934 m. pradžioje paskelbė čekoslovakų ir lietuvių kultūrinio bendradarbiavimo informaciją, kurioje rašoma apie dviejų žurnalų redaktorių – čekų „Salono“ red. F. Podešvos ir „N. Romuvos“ red. J. Keliuočio susitarimą – išleisti specialius numerius, skirtus Lietuvai ir Čekoslovakijai. „Salono“ specialus numeris turėjo pasirodyti 1934 m. gegužės mėnesį, „N. Romuvos“ – spalį. „Salon“ – vienas didžiausių Čekoslovakijos žurnalų, leidžiamas ant puikios kokybės kreidinio popieriaus, keliasdešimties tūkstančių egz. tiražu, gausiai iliustruojamas, platinamas ne vienoje šalyje. „Salono“ redakcija tam numeriui surinkti medžiagą pavedė J. Keliuočiui. Elitiniame žurnale buvo numatyta pateikti V. Krėvės – Mickevičiaus, V.

Mykoliaičio-Putino, prof. K. Pakšto, prof. St. Kolu- pailos, Vl. Jakubėno ir kitų autorių kūrinių, straipsnių apie Lietuvą: jos geografi- ją, istoriją, meną, mokslą, kultūrą, teatrą ir muziką... O medžiagą „N. Romuvos“ čekoslovakiskajam numeriui pažadėjo surinkti, parengti „Salono“ redaktorius Františekas Podešva (1893–1979), garsus tapytojas ir grafikas. Jis daugelį metų (1912–1925) studijavo menus pas žymius to meto čekų ir užsienio meni- ninkus (J. Preislerį, Fr. Kupką ir kt.). Meno žurnalą „Salon“ redagavo iki 1942 metų (nuo 1922). Sukūrė monumentalių freskų, knygų iliustracijų, dekoracijų teatro spektakliams, plakatų. „Salono“ numerį buvo numatyta iliustruoti Lietuvos vaizdų nuotraukomis ir lietuvių dailininkų reprodukcijomis.

Čekoslovakijoje studijuojąs Pranas Dovalga daug padėjo ir vienam, ir kitam redaktoriui. Čekiškasis „N. Romuvos“ numeris vėlavo, nes trūko Dr. E. Benešo straipsnio, kurio jis nespėjęs parašyti, nes kaip užsienio reikalų minist- ras, buvo išvykęs į Prancūziją – Barthou laidotuves.

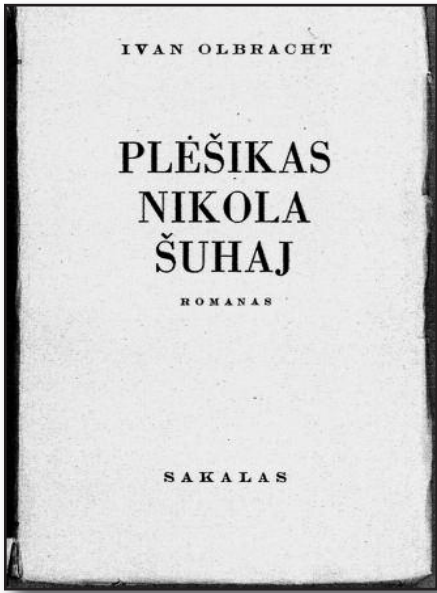
O tuo metu Prahoje pasirodė „Salono“ specialus numeris, skirtas Lietuvai. „N. Romuva“ išspausdino nedidelę informaciją (Nr. 190–1, P. 599), kurioje, išvardijus turinį, iliustracijas, tarp svarbesnių pagalbinių mini- mi: LR Užs. Reikalų minist- rija, Lietuvos Respublikos pasiuntinybė Prahoje (ypač jos sekretorius Pr. Sidzikaus- kas) ir Prahoje studijuojąs Pranas Dovalga („Už tai Lie- tuvos visuomenė pasiliks jiems dėkinga“, rašoma in- formacijos pabaigoje).

„Salone“ buvo išspausdintas Pr. Dovalgos straipsnis apie kūno kultūrą Lietuvoje ir 2-ąją jau- nalietuvių sąskrydį. Lietuvos spaudoje pasirodė keletas „Salono“ spec. numerio recenzijų: „N. Ro- muvoje“ (Nr. 192) – istoriko A. Šapokos, ir „Lite- ratūros Naujienose“ (Nr. 12) – A. Parajaus. Pastaris neužmiršo paminėti ir Pr. Dovalgos bei kitų įnašo išleidžiant šį „Salono“ numerį: „Nedėkinga yra nepaminti kuklių iniciatyvos žmonių ir ypač negražu pasisavinti jų iniciatyvos vaisius. Man yra žinoma, kad Salono išleidimo, paruošimo, numerio plano parengimo ir straipsnių surinkimo darbus, lygiai kaip ir susirašinėjimus su čekais ir lietuviais atliko Prahoje studijuojąs lietuvis Pra- nas Dovalga. Tuo tarpu iš „Naujosios Romuvos“ laikymosi atrodo, kad visi „Salono“ išleidimo nuo- pelnai priklauso tik jai vienai“. Recenzentas prisimi- nė ir nepamintėtą Ladą Novaką, kuris „nemažai išvertė straipsnių iš lietuvių į čekų kalbą“.

Į A. Parajaus kritiką atsiliepė „N. Romuvos“ redaktorius Juozas Keliuotis straipsniu „Pavydas ir arivizmas“, išspausdintu 197-ame žurnalo nume- ryje (P. 736–737). Pusę puslapio paskyręs pavydo ir arivizmo apibūdinimui, jis kalba tai, kas būdinga ir dabartinei visuomenei: „Užklysta koks nors ne- vykėlis svetimtautis, neradęs darbo savo tėvynėje, tuoj susirūpinama, kad ‘nežūtų talentas’, tuoj jis prigludžiamas ir sušildomas. Jam visur atviros durys. Jis be jokių kliūčių gali užimti aukštas vie- tas (...). Svetimasis niekam nepavojingas (...).“

Pasirodžiusį talentą ar veiklesnį asmenį pa- vaiduoliai pradžioj nori užmušti tylėjimu, jo igno- ravimu. Bet kai jis vis dėlto prasimuša, tai prade- dama iš jo šaipytis, o kai iš jo ir juokauti darosi ne- bepatogu, tai pradedamos girti ir kelti aikštėn visokios menkystos, kad jos ‘nustelbtų’ nepagei- daujamo asmens spindėjimą. Kai ir tas nebegelbs- ti, tai pradedama jį atvirai pulti, niekinti ir šmei- žti. O visokie puolimai visuomenei visados patinka, nes daugelis žmonių mėgsta žeminti savo artimą ir džiaugtis, kai jis yra niekinamas“. J. Keliuotis pa- neigė A. Parajaus mintis, išsakytas Prano Doval- gos atžvilgiu, vadina „prasimanymu“, nes ir „stu- dentas [Pr. Dovalga. – P. A. M.], ir L. Novakas ir kiti padėję parengti „Salono“ numerį, buvę paminėti „N. Romuvoje“. Apie Pr. Dovalgą sakoma: „Mini- mas studentas, mokėdamas čekų kalbą, pradžioj tarpininkavo ir padėjo susirašinėti, o paskui ir su- sirašinėjimo ir tarpininkavimo, ir vertimų reika- lais rūpinosi lietuvių pasiuntinybės sekretorius“.

Nukelta į 8 psl.

Prano Dovalgos – Ramučio išverstos čekų autorių knygos

DAR KARTĄ APIE „SUGRĮŽIMUS“

VIRGINIJA PAPLAUSKIENĖ

Praėjusiais metais vasario 24 dieną Maironio lietuvių literatūros muziejuje buvo atidaryta nauja ekspozicija „Sugrįžimai“. Per archyvalijas atskleistas antrosios rusų okupacijos priverstinai iš Lietuvos „išstumtų“ kultūros ir meno žmonių gyvenimas Austrijoje bei Vokietijoje 1944–1950 metais. Tokia ekspozicija Lietuvoje parengta pirmą kartą. Unikaliuos archyvinės medžiagos pagrindu pavyko rekonstruoti tuos itin sunkius, tačiau neįkainojamą reikšmę Lietuvos kultūros istorijai turinčius įvykius. Ekspoziciją parengė Išeivių literatūros skyriaus muziejininkės Agnė Kelpšaitė, Elvyra Brazaitienė, Reda Žekienė. Dailininkė-dizainerė Inga Zamulskienė. Projekto autorė bei vadovė – šio straipsnio autorė. Ekspoziciją finansavo Lietuvos Respublikos Kultūros ministerija, taip pat parėmė Rūta Andries (Kotrynos Grigaitytės-Graudis duktė, gyvenanti JAV).

Sugrįžimai

Maironio lietuvių literatūros muziejus (MLLM) tapo institucija, kurioje sukaupti gausiausi išeivių rašytojų rinkiniai. Vertinga archyvinė medžiaga renkama ekspedicijų, stažuotų metu, siunčiama rašytojų bei jų artimųjų iš Jungtinių Amerikos Valstijų, Australijos, Italijos, Vokietijos, Brazilijos. MLLM fonduose Išeivių rašytojų rinkiniuose yra daugiau nei 150 tūkstančių archyvalijų. Galima paminėti Stasio Santvaro, Antano Gustaičio, Jurgio Jankaus, Antano Vaičiulaičio, Jono Aisčio, Antano Škėmos, Leonardo Andriekaus, Henriko Radausko, Alfonso Nykos-Niliūno, Kazio Bradūno, Henriko Nagio, Juliaus Kaupo, Jurgio Blekaičio, Mariaus Katiliškio, Algirdo Landsbergio, Kosto Ostrausko, Pauliaus Jurkaus, Stepo Zobarsko, Petro Babicko, Aloyzo Barono, Vinco Kazoko, Almio Jūragio, Juozo Krumino, Benedikto Babrausko, Liudo Dovydeno, Vytauto Aleksandro Jonyno, Česlovo Grincevičiaus, Prano Lemberto, Bronio Railos, Aleksandro Radžiaus, Petro Pilkos, Stasio Pilkos, Petronėlės Orintaitės, Kotrynos Grigaitytės-Graudienės, Nelės Mazalaitės, Liūnės Suteimos, Birutės Pūkelevičiūtės, Julijos Švabaitės-Gylienės, Alės Rūtos, Gražinos Tulauskaitės-Babrauskienės, Danutės Lipčiūtės-Augienės, Vandos Tamašauskaitės-Vaitkevičienės-Frankienės, Algirdo Gustaičio, Nijolės Jankutės-Užubalienės, Petro Adomo Jaso, Juozo Kralikausko, spaustuvininko Mykolo Morkūno bei kitų rinkinius.

Bernardo Brazdžionio rinkinys MLLM išskirtinis ir jam įkurtas atskiras skyrius, tad apie medžiagą, saugomą poeto rinkinyje, šiame straipsnyje nebus kalbama.

Ekspozicijoje lankytojai susipažino su visų išeivių rašytojų nuotraukomis ir išvydo kai kurių rašytojų asmeninius daiktus. Tai K. Bradūno portfelis, J. Kaupo pypkė, H. Nagio medinės Don Kichoto ir Sančos Pansos skulptūrėlės, A. Nykos-Niliūno parkeris, J. Jankaus fotoaparatas ir kt.

Nuolatinis bendravimas su Lietuvoje bei svetur gyvenančiais rašytojais ir jų artimaisiais suteikia plačias galimybes tyrinėti, tvarkyti gautą medžiagą, ją publikuoti, ruošti paskaitas, rengti ekspozicijas bei leisti leidinius.

Ekspozicija „Sugrįžimai“ parengta teminiu principu: švietimas; lietuvių rašytojų draugijos įkūrimas; žurnalistų sąjungos įkūrimas ir spauda; knygų leidyba bei literatūros vakarai; teatrinė veikla. Archyvinė medžiaga: nuotraukos, dokumentai, laiškai, rankraščiai, knygos, spaudiniai, asmeniniai rašytojų daiktai, meno kūriniai bei kita – tampa iškalbingais ženklais, bylojančiais apie skaudžius praeities įvykius.

Švietimas

1944-aisiais, artėjant antrai sovietų okupacijai, daugelis lietuvių pasitraukė į Vakarus. Vokietijoje bei Austrijoje atsidūrė apie 70 procentų Lietuvos rašytojų draugijos narių. Pasibaigus karui, buvo

įkurtos DP – išvietintųjų asmenų stovyklos. Eksponuojamas įspūdingas žemėlapis, kuriame atspindi Vokietijos žemės padalijimas po karo: įkurtos Vokietijos, Rusijos, Anglijos, Prancūzijos zonos. Rusijai skirtose teritorijose pabėgėlių nebuvo, kadangi jie tuojau pat būtų buvę sugrąžinti į Lietuvą ir išvežti į Sibirą. DP organizaciniai komitetai rūpinosi buitimi, maisto kortelėmis. Faustas Kirša laiške Antanui Vaičiulaičiui į Ameriką rašė: „Daug kur esame varžomi. Maitinamės iš bendro katilo. Bendras katilas turi savo kvapą... Nežiūrint to, visi jaučia ir sako, kad taip gyventi vis tik geriau, negu Lietuvoj. Čia gali viską kalbėti, viską skaityti ir galvodamas nebijoti, kad tave naktį kažkas išves, kaip kad Lietuvoj būdavo. Stiprybė tarp lietuvių vis tik nepaprastai didelė. Kas bus, tas bus, bet visi užsispyrę laukia laisvės, laukia pagerėjimo, laukia emigracijos...“.

Eksponuojamos retos nuotraukos iš stovyklos gyvenimo – maisto dalinimas iš katilų, malkų ruošimas žiemai, sportinės varžybos, parodos ir kt.

Daugelis pasitraukusiųjų vylėsi, kad netrukus Lietuva bus laisva ir galės ramiai sugrįžti į savo namus, pas savo artimuosius. Henrikas Nagys 1945-ųjų metų išvakarėse dienoraštyje įrašė: „Lietuva bus laisva; Lietuva turi būti vėl nepriklausoma; mes turime laimėti – mes mažosios tautos...“.

Antrasis Lietuvių rašytojų draugijos suvažiavimas tremtyje, 1947 m.

bet savo širdy aš tada nežinojau kaip įvyks visa tai, – aš tik žinojau, kad taip turės būti: bolševikų nėsamas pragaras sutrupės ir kelsis naujas pasaulis...“. Šie žodžiai, anuomet įrašyti 1944 metų paskutiniąją dieną, tapo pranašiški. H. Nagys po penkiasdešimties metų atvyko į Nepriklausomybę atgavusią Lietuvą.

Svetimoje žemėje glaudėsi ne tik vyresnieji rašytojai, bet ir ką tik baigę universitetus arba nuo universiteto ar gimnazijos suolo pakilusi, pasirinkusi laisvę, o ne prievartą jaunesnioji karta. Juozas Girnius knygoje „Tautiniai mūsų uždaviniai tremtyje“ rašė: „Dabar esame virtę klajūnais, be vietos ir be tikslo, niekam nereikalingi ir nenaudingi. Vis dėl to tremtinio dalia, nors ir būdama varginga, betgi nėra beviltiška. Mūsų likimas nėra atiduotas į vienų svetimųjų rankas, jis pirmoj eilėj priklauso nuo mūsų pačių. Išlikimas savajai tautai ištikimais reikalauja trijų dalykų: neužmiršti gimtosios tėvų kalbos, išsaugoti tautinę sąmonę ir išlaikyti lietuvišką charakterį. Antras uždavinys – praturtėti Vakarų Europos kultūra, įsisavinti jos teigiamumus ir pritaikyti visa tai lietuviškai dirvai. Čia ypač svarbus inteligentų vaidmuo“.

1946 m. Lietuvių tremtinių bendruomenės atstovų suvažiavime buvo priimti nuostatai, kuriais remiantis imta organizuoti tremtinių švietimą. Stovyklose kūrėsi darželiai, pradinės mokyklos, progimnazijos ir gimnazijos. Pastarosiose dirbo rašytojai Vincas Krėvė-Mickevičius, Bernardas Brazdžionis, Juzė Augustaitytė-Vaičiūnienė, Vincas Kazokas, Pranas Naujokaitis, Kazys Bradūnas, Apolinaras Bagdonas, Antanas Giedrius, Petronėlė Orintaitė, Jurgis Jankus, Česlovas Grincevičius, Gražina Tulauskaitė, Alfonsas Nyka-Niliūnas, Jonas Mekas, Algirdas Landsbergis ir kt. Gimnazijose

mokėsi Marytė Saulaitė, Algimantas Mackus, Nijolė Jankutė, Danguolė Sadūnaitė, Kostas Ostrauskas, Birutė Cipliauskaitė, Zina Nagytė (baigė vokiečių gimnaziją) ir kt.

Ekspozicijoje galima pamatyti ne tik mokytojų dirbusių rašytojų pažymėjimus, bet ir K. Ostrausko Lübecko gimnazijos baigimo pažymėjimą; A. Nykos-Niliūno nuotrauką su mokiniais (viena iš jų – būsima literatūros kritikė Birutė Cipliauskaitė).

Tremties sąlygomis aukštojo mokslo siekė daugiau kaip 2 000 lietuvių jaunuolių. Jie studijavo Freiburgo, Innsbrucko, Heidelbergo, Bonnos, Frankfurto universitetuose.

1945 m. lietuviai pradėjo studijuoti Innsbrucko universitete; rudenį jų buvo net 135. Čia studijavo Henrikas Nagys, Zina Nagytė, Ona Stikliūtė, Danutė Jesaitytė, Joana Abramikaitė, Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis, Mykolas Morkūnas ir kt. Buvo sudaryta pirmoji oficiali studentų lietuvių atstovybė, jos pirmininku išrinktas H. Nagys. Tų pačių metų gruodį atstovybė tapo studentų sambūriu „Lithuania“, kuris veikė iki 1947 m. sausio 1 d. (tais metais buvo uždarytos visos DP organizacijos Austrijoje). Studentai įkūrė daug įvairių būrelių, sekcijų, meno kolektyvų. Literatūros sekcijai vadovavo pats H. Nagys. Iš valdžios jis išrūpindavo studentams ne tik pinigines pašalpas, rūbus, bet ir ruošdavo įvairius minėjimus, vakarus. 1946 m. leido žurnalą „Sambūris“. Innsbrucko studentų veikla aprašyta rotatoriumi atspausdintame leidinyje „Lietuvių studentų sambūrio Lithuania 1945–1949 m. veiklos apžvalga“, redaktorė Onutė Stikliūtė. Šie abu bibliografinė retinys tapę leidiniai yra ekspozicijoje. Ekspozicijoje nuotraukų bei dokumentų faksimilių pagalba rekonstruojamas lietuvių studentų gyvenimas Innsbrucko universitete. Galima pamatyti Z. Nagytės studijų knygelę, išlaikytų įvairių egzaminų atsiskaitymo lapelius. Yra sambūrio „Lithuania“ valdybos nuotraukos; užfiksuotos studentiškos išvykos į kalnus, kelionės laivu.

1946 metais vasarą Austrijos valdžia pareikalavo, kad visi pabėgėliai, išskyrus vienos tautybės žmones, paliktų šalį. Vieni studentai persikėlė į Vokietijoje esantį Tübingeno universitetą, o kiti – į universitetą, įsikūrusį Freiburge im Bresgau. Čia jau nuo 1944 m. vasaros buvo įsikūrę apie 350

lietuvių, tarp jų – daug mokslo, meno žmonių. 1945 m. lapkričio 11 d. įvyko pirmasis lietuvių studentų susirinkimas, įkurta studentų sekcija. 1946 m. birželio 11 d. buvo įsteigta „Ateities“ draugovė, viena seniausių akademinio jaunimo organizacijų. Įsikūrė skautų korporacija „Vytis“. Akademinio jaunimo sambūris „Šviesa“ įsteigtas 1946 m. kovo 13 d., jis gimė kaip dvasinės rezistencijos sąjūdis. Sambūriečiai kėlė tikslą skiepyti lietuvių visuomenėje Vakarų demokratijos idealus, kelti jaunimo kultūros lygį, ugdyti meilę laisvei ir gilų humanišką patriotizmą. Freiburge studijavo Julius Kaupas, Zina Nagytė, Aleksandra Laucevičiūtė, Vincas Trumpa. 1949 m. buvo išleistas leidinys „Lietuviai studentai Freiburge 1945–1949 m“.

Tübingeno universitete J. Kaupas apsigynė farmakologijos krypties disertaciją, jam buvo suteiktas medicinos mokslų daktaro laipsnis. Innsbrucko universitete studijavo A. Šešplaukis-Tyruolis. 1949 m. jis apsigynė disertaciją filosofijos daktaro laipsniui gauti. Tokį laipsnį gavo ir Marija Gimbutienė, klausiusi paskaitų Vienos bei Innsbrucko universitetuose ir išvertusi į vokiečių kalbą bei apsigynusi dar Lietuvoje parašytą disertaciją. H. Nagys tyrinėjo G. Traklio kūrybą, vertė jo eilėraščius į lietuvių kalbą. Innsbrucko universitete parašė ir puikiai apsigynė disertaciją „Georg Trakl ir kelias iš impresionizmo į ekspresionizmą“. H. Nagio disertacijos kopiją (originalas eksponuojamas Zalcburge, G. Traklio muziejuje) padovanojo vertėjas Cornelijus Hellis. Eksponuojamose nuotraukose įamžintos akimirkos iš studentų gyvenimo Vokietijoje, rengiamų literatūros vakarų Freiburgo universitete.

Tęsinys kitame numeryje

Valstybinės archyvų sistemos raida 1990–2011 m.

Atkelta iš 2 psl.

mo, valstybės archyvus užplūdo šimtai tūkstančių interesantų su tokio pobūdžio prašymais. Ne mažesnis srautas užklausų plūstelėjo iš kitų valstybės ir savivaldybių įstaigų. Asmenų pateikti prašymai ir pateikiami atsakymai augo tiesiog geometrinės progresijos tvarka. XX a. 9 dešimtmetyje archyvai vidutiniškai gaudavo po 7–8 tūkst. prašymų. 1990 m. šis skaičius išaugo iki 53 tūkst., 1991 m. – iki 105 tūkst., o 1992 m., pradėjus įgyvendinti žemės reformą, buvo pasiektas absoliutus rekordas – valstybės archyvai per metus gavo daugiau kaip 400 tūkstančius prašymų. Dar maždaug dešimtmetį pateikiamų prašymų skaičius siekė apie 100 tūkstančių.

Taigi per pastaruosius du dešimtmečius archyvai gavo beveik 2 milijonus prašymų ir tiek pat išdavė oficialių pažymų. Nesunku suskaičiuoti, kad bent po vieną pažymą turėjo gauti kiekvienas pilnametis Lietuvos pilietis.

Šiais skaičiais ne tiek norėtume pasigirti atliktų darbų apimtimi, kiek parodyti archyvų, jų teikiamos informacijos svarbą pereinamaisiais laikotarpiais. Tokia valstybinių archyvų veikla didesne ar mažesne apimtimi buvo būdinga visoms potalitarinėms valstybėms. Turto restitucija ir istorinio teisingumo atstatymas demokratinei visuomenei tikrai kainuoja daug, tačiau tokia buvo ir yra demokratijos kaina.

Pastaraisiais metais valstybės archyvai sulaukia iki 50 tūkst. prašymų išduoti juridinius faktus patvirtinančius dokumentus, dar maždaug 35 tūkst. skaitytojų apsilanko valstybės archyvuose. Tiesa, prašymų turinys keičiasi: paklausimus apie turėtą turtą ar dalyvavimą rezistencijoje keičia užklausos apie darbo stažą, iš užsienio sulaukiama vis daugiau paklausimų apie pilietybę, o Lietuvos valstybės istorijos archyvas tiesiogine prasme yra užgultas privačių tyrinėtojų, besidominčių savo šeimos istorija. Išaugęs poreikis susipažinti su genealoginio pobūdžio dokumentais kelia naujų problemų: dėl dažno dokumentų naudojimo sparčiai blogėja labiausiai naudojamų unikalių vienetinių dokumentų fizinė būklė, kyla grėsmė jų išsaugojimui. Dokumentų restauravimas ir jų skaitmeninimas dėl nepakankamo finansavimo, deja, nevyksta taip sparčiai, kaip norėtusi, o demokratiniai įstatymų principai neleidžia riboti galimybės asmenims gauti informaciją.

Didžiuosiuose valstybės archyvuose sumažėjus prašymų skaičiui, buvo galima daugiau dėmesio skirti dokumentų aprašymo tobulinimui, naujos informacinės sistemos kūrimui. Tačiau svarbu

nepamiršti, kad profesine prasme archyvams būdingas ir būtinas stabilumas. Iš esmės pakeisti ar kardinaliai pertvarkyti visus archyve saugomus dokumentus ir jų aprašymo sistemą būtų ne tik neracionalu, bet ir neįmanoma. Atsižvelgiant į archyvistikoje visuotinai pripažįstamus pagarbos fondui ir kilmės principus, stengiamasi išsaugoti egzistavusią dokumentų klasifikavimo ir aprašymo tradiciją, todėl kai kurių dokumentų aprašai siekia net XIX a. pabaigą.

Kalbėdamas apie valstybinės archyvų sistemos įstaigų veiklą, turbūt nieko nenustebinsiu pasakydamas, kad, kaip ir kitoms biudžetinėms įstaigoms, per pastaruosius dešimtmečius veiklos kryptis ir intensyvumą teko reguliuoti atsižvelgiant į valstybės finansines galimybes. Ekonominių krizių, sunkmečio laikotarpiui visada atsiliepdavo sumažėjusiu finansavimu, o šis savo ruožtu darydavo įtaką darbuotojų skaičiaus mažinimui. Geriausiai tai atspindi statistika.

Per pastaruosius metus valstybinės archyvų sistemos finansavimas sumažėjo ištis gerokai (2008 m. bendras biudžetas, įskaitant vykdumus investicinius projektus, buvo 26 mln. Lt, o 2011 m. – bene 10 mln. Lt mažesnis, vos 17 mln. Lt). Siekiant išlikti, neišvengiami reikėjo peržiūrėti struktūras ir mažinti darbuotojų skaičių, nes galimybių kitaip sutaupyti nebuvo. Bendras darbuotojų skaičius šiuo metu yra mažiausias per visą atkurtos nepriklausomybės laikotarpį.

Apie archyvarų profesinę tapatybę ir mentaliteto pokyčius

Archyvarų darbo pobūdis tiek Lietuvoje, tiek kitose šalyse per pastaruosius dešimtmečius neišvengiamai pakito. Visame pasaulyje archyvų sritis dabar yra susidūrusi su dideliais iššūkiais ir priversta dinamiškai keistis. To reikalauja didėjanti informacinių technologijų įtaka sprendimų priėmimo ir informacijos kūrimo procesams, išaugę reikalavimai viešojo sektoriaus institucijų skai drumui bei atskaitingumui. Vienose šalyse naujų metodų perėmimo ir archyvarų profesinio mentaliteto pokyčių procesai vyksta sparčiau, kitose – lėčiau. Šiandien Lietuvos archyvai jau nėra iš tolo neprimena uždarų saugyklų ar institucijų, po devyniais užraktais saugančių praeitį. Nūdienos valstybės archyvai – kolektyvinės atminties įstaigos, pagal Lietuvos Respublikos įstatymuose apibrėžtas funkcijas dar atliekančios ir viešojo administravimo funkcijas bei teikiančios viešąsias paslaugas. Archyvams keliami konkretūs dalykiniai

reikalavimai: išmanyti ne tik archyvinio darbo specifiką, bet ir viešojo sektoriaus institucijų veiklos ypatumus. Archyvistikos studijos ir specialybė suprantama kaip šiuolaikinė taikomoji profesija, jungianti komunikacijos ir istorijos mokslų žinias. Nes būtent archyvarai yra toji grandis, užtikrinanti dokumentų valdymo priežiūrą „viso dokumentų gyvavimo ciklo metu” – nuo jų sukūrimo iki perdavimo į valstybės archyvus. Ir norisi tikėti, kad mūsų archyvams elektroniniai dokumentai jau nebėra „neapčiuopiamas kosmosas”, o trapi realybė. Nuo šio rudens Lietuvos Respublikos Vyriausybė viena pirmųjų Europoje ėmė sudarinėti nutarimus, sprendimus kaip visaverčius elektroninius dokumentus. Dar po metų jie ims nuolatiniu srautu tekėti į valstybės archyvus jungiančią Elektroninio archyvo informacinę sistemą. Taip archyvai iš pasyvaus saugotojo pereina prie naujo tipo viešųjų paslaugų teikėjo modelio, o archyvams iš pasyvių saugotojų tenka tapti konsultantais, tarpininkais tarp kaupiamų ir saugomų dokumentų bei vartotojo.

Taip keitėsi valstybinė archyvų sistema per 20 pastarųjų metų. O kokia ji atrodys dar po 20-ties? Norėtusi tikėti, kad toli praeityje liks egzistencinės problemos: kaip išgyventi ir užtikrinti dokumentų išsaugojimą. Neabejoju, jog dauguma prašymų ir atsakymų archyvuose bus pateikiama nuotoliniu būdu, pasinaudojant elektroninėmis priemonėmis. Nesustabdomai didės skaitmeninio turinio apimtys ir patys reikšmingiausi dokumentai skaitmeniniu pavidalu bus pateikiami virtualiose skaityklose. Vadinamoji „debesų kompiuterija” sukurs visiškai naujo pobūdžio informacijos saugykla, kurios iš esmės skirsis nuo šiandieninių tradicinių archyvų saugyklų. Visuotiniame interneto tinkle asmenų pateikiami pamastymai taps neatsiejama mūsų dokumentinio paveldo dalimi, o profesionalūs archyvarai sugebės pateikti patarimų ir priemonių, kaip visa tai išsaugoti ateities kartoms. Tačiau, nepaisant informacinės erdvės plėtros, tuo pat metu išliks galimybė „prisiliesti” prie senųjų dokumentų originalų.

Tokius regiu ateities archyvus. Tokį savo vaizduotėje piešiu šviesų ir klestintį archyvų rytojų. Archyvų, kuriais visuomenė pasitiki, kurie jai reikalingi. Tikiu, kad bendromis pastangomis išsaugosime turimą ir būsimą dokumentinį paveldą.

Pranešimą norėčiau baigti George'o Orwello įžvalga iš romano „1984-iejį”: „Kas kontroliuoja praeitį, kontroliuoja ateitį, o tas, kas kontroliuoja dabartį, kontroliuoja praeitį...”

Dr. Ramojus Kraujelis – Lietuvos vyriausiasis archyvaras

Vertėjo Prano Dovalgos-Ramučio gimimo 100-čiui

Atkelta iš 6 psl.

1935 m. sausio 27 d. pasirodė „Naujosios Romuvos” 4-as (212) numeris, skirtas Čekoslovakijai. Grožinę literatūrą jame atstovauja poetai Jaroslavas Vrchlickis (tikr. pav. Emil Frída, 1853–1912), Otokaras Bržezina (tikr. pav. Václav Jebavý, 1868 – 1929), Janas Čarekas (1898–1966) ir Františekas Kvapilas (1855–1925). Jų eiles išvertė poetas V. Sijos Gira. Prozininkas – vienas: Karelas Čapekas, kurio apsakymą „Pėda” išvertė Pr. Dovalga, bet vertėjo pavardė nenurodyta.

Pranas Dovalga toliau rinko medžiagą naujai knygai, kurioje žadėjo pateikti slovakų prozos meistrų kūrybą, susirašinėjo su slovakų rašytojais: Martinu Rázusu (1888–1937), Elo Šándoru (1896–1952), Andrejumi Mrázū (1904–1964). Vertėjo laišakai šiems slovakų literatūros klasikams saugomi Slovakijos nacionalinės bibliotekos rankraštyne ir seniai laukia tyrinėtojo iš Lietuvos... „Kultūra” 1938 m. viduryje (Nr. 6–7, P. 434–436) išspausdino A. Raibo slapyvardžiu pasirašytą slovakų prozos apžvalginį straipsnį „Grožinė slovakų raštija”. Ten pat buvo išspausdintas Zuzkos Zguriškos (tikr. pav. L'udmila Dvořáková, 1900–1984) apsakymas „Teatras kaime”, kurį išvertė tuo pačiu slapyvardžiu pasirašęs asmuo. Abu tekstai, mano nuomone, priklauso Pr. Dovalgos plunksnai. Tuo metu Lietuvoje joks kitas literatas nebuvo suinteresuotas tuo, ką tęsė Pr. Dovalga, siekdamas lietuvių

skaitytojui pateikti pilną čekoslovakų prozos antologiją. Deja, ši jo kilnų, didelį ir svarbų darbą nutraukė netrukus prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas, Čekoslovakijos dalinė (1938), o vėliau ir visiška (1939) krašto okupacija, pavertusi demokratiškiausią Europos valstybę Vokietijos protektoratu.

1938–1939 metais Pr. Dovalga buvo išitraukęs į čekų pasipriešinimo judėjimą, užsiėmęs politika, studijavo Filosofijos fakultete, Bratislavoje. Tą rodo dokumentai, saugomi T. G. Masaryko archyve Prahoje, kuriuos neseniai spausdino mokslinėje spaudoje slovakų istorikai.

Pranas Dovalga Čekoslovakijoje artimai bendravo (bendradarbiavo) su daugeliu žymių to meto politikos, kultūros, meno atstovų. Ateityje jis būtų galėjęs daug nuveikti savo šalies ir Čekoslovakijos labui. Ankstyva karžygiška mirtis nuo bendro Lietuvos ir Čekoslovakijos okupanto – vokiečio – kulkos ne tik nesumenkino jo atliktų darbų, bet išskėlė abiem – lietuvių ir čekų – tautoms pavyzdžiu pasišventimo tautai, žmogui, kultūrai, demokratijai, reikalaujančiu bent kuklaus jo asmenybės įamžinimo Čekijos Respublikoje ir Lietuvoje. Tuo privalėtų pasirūpinti abiejų šalių užsienio reikalų ministerijos.

Šio rašinio autorius baigia rašyti gerokai platesnės apimties darbą, kuriame bus pateikta šaltinių nuorodos, Pr. Dovalgos darbų bibliografija bei kai kurių čekiškų-slovakiskų archyvinių doku-

mentų vertimai į lietuvių kalbą. Jį numatoma išspausdinti naujausiame žurnalo „Lietuva ir Čekija” leidinyje.

Duomenys apie Praną Dovalgą rinkti Lietuvos valstybės istorijos, Lietuvos literatūros ir meno, Lietuvos centriname valstybės archyvuose, naudotasi Čekijos ir Slovakijos istorikų darbais, tarpukario metų lietuviškąja periodika ir kt. šaltiniais. □

ATITAISYMAS

G. Mikelaičio straipsnyje „Stasys Šalkauskis – tautos filosofas” („Kultūra”, 2011 m. gruodžio 24 d., p. 8) praleistas vienas ateitininkų principas – šeimiškumas (šeimyniškumas). Iš pradžių S. Šalkauskis 1925 m. iškėlė keturis sąjūdžio principus: patriotizmą, katalikiškumą, inteligentiškumą, veiklumą. Palangos konferencijoje 1927 m. buvo pridėti dar du: šeimyniškumas ir visuomeniškumas. 1928 m. veiklumas buvo prijungtas prie visuomeniškumo. Nuo to laiko yra penki pagrindiniai ateitininkų principai: katalikiškumas, tautiškumas, šeimiškumas, visuomeniškumas ir inteligentiškumas. Straipsnio autorius atsiprašo skaitytojų, o už pastabą dėkoja dr. Romualdui Kriaučiūnui ir Ramunei Kubiūtei.